

ÚVOD

Hérakleitův spis starý přibližně 2500 let nemůže být ničím víc než jedním z možných příkladů pochopení skutečnosti. Naléhavě však upozorňuje na cosi velice podstatného, a to hodně zvláštním způsobem. Není to náboženství a není to školní filosofie, i když pracuje s náboženskými obrazy a pozdější školní tradice jej do dějin filosofie zařadila.

Spis mluví o provázanosti běhu světa, o vnímání přirozenosti a skutečnosti proměn, o tenzích v proměnách každé přirozenosti, o rozpětí duše, o vzájemné spojitosti života a smrti, lidství a božství. Vyslovuje nárok probuzení a nárok na zvláštní dospělost, která uchovává schopnosti tvůrčí hry, protože opouští zděděné názory i veřejné mínění a neopírá se o běžné životní jistoty.

Následující stránky jsou vnějším výsledkem víc než dvacetileté snahy o porozumění tomuto spisu. Ne proto, že bych si myslel, že Hérakleitův spis je klíčem ke všemu, ale je pro mě zatím nejlepším prostředkem k pokusu o vlastní pochopení smyslu.

Všechno to vznikalo nejprve v soukromém prostředí, doma, na noční vrátnici Národního muzea i jinde; od roku 1990 pak na seminářích různých kateder UK, včetně pravidelných přednáškových cyklů na Ústavu filosofie a religionistiky FF. Stručně komentovaný překlad, zatížený mnoha chybami a nedorozuměními, vyšel už r. 1993 (Hérakleitos z Efesu, *Řeč o povaze bytí*). Komentář a hlavně překlad vyžadoval zásadní revizi. Ukázky předběžné verze některých následujících úvah už byly publikovány, např.: *Myšlení mezi mýtem a metafyzikou*, Česká Mysl 1-2/1992; *Řeč Hérakleitovy řeči*, Kritický sborník 2-3, XVIII/1999; *Osud*, revue Prostor 51 (3/2001).

Děkuji za pomoc řadě přátel a občas i nepřátel, z nichž jsou na některých místech jmenováni pouze ti z přátel, kterým jsem zavázán za konkrétní formulace a užitečné návrhy, třeba i nepřijaté. Nejvíc přispěli (v časovém sledu) Štěpán Kosík, Matyáš Havrda, Radek Chlup, Tomáš Vítek a Hynek Bartoš. Odpovědnost za všechny nedůslednosti a chyby však nutně zůstává výhradním rizikem autora.

Proč právě Hérakleitos

Můj regres dějinami filosofie, postupně prodělávaný od studentských let, se nejprve na chvíli zastavil u Aurelia Augustina, pak na delší dobu u Platóna a nakonec se - ještě s odbočkami ke Klémentovi Alexandrijskému, gnostikům a k řeckému hermetickému souboru - zatím definitivně zastavil u Hérakleita, protože ten je velice vzrušující a inspirativní a před něj se už nedá vracet moc daleko. Ale hlavně: zatím dost neukázal své meze.

Za nejinspirativnější moment Hérakleitova myšlení považuji věrnost přirozenosti, včetně věrnosti vůči vnímání, která vede ke zdůraznění průběhového charakteru všeho dění a k orientaci podle napětí v něm, bez vytváření formálních konstrukcí nějakých jsoucen. Tato obecně iónská myšlenka je právě u Hérakleita velice rozvedená a navíc textově dobře zachovaná. Patří dokonce i k lidovému ponětí o něm. Leckdo přece zná aspoň Hérakleitovy výroky o řece nebo charakteristiku *panta rhei*, „vše proudí (plyne)“, která se uchovala z Platónova vyjádření o Hérakleitovi. S průběhovou povahou skutečnosti a s napětím v ní souvisí i Hérakleitovo pojetí duše jako napětí, jež sklenuje cyklus, kterým prochází.

Školním filosofickým systémům je nejvzdálenější Hérakleitovo bipolární myšlení, což bývá zjednodušováno na nějakou formu nauky o protikladech. Tu bychom ovšem našli leckde, třeba u pýthagorejců nebo u Hegela, tam dokonce inspirovanou právě Hérakleitem, a to po velmi svérázné interpretaci. Hérakleitovo - a patrně už Anaximandrovo - myšlení protikladnosti je ale mnohem zajímavější a je vzdálenější obvyklým školním naukám, protože se na ty protiklady nedá vyžrát, a to ani z žádného jejich konce nebo počátku (jako u pýthagorejců), ani nějakou zákonitostí (jako u Hegela). Jediným zákonem je ustavičné

rozevírání bipolárních škál v cykličnosti neustávajících proměn vznikání a zanikání, čímž se Hérakleitos ocitá mimo jakýkoliv přímočarý filosofický koncept dějin jako vývoje nebo dokonce jako lineárního času.

Za nejvíc vzrušující považuji to, že Hérakleitův spis je svým žánrem i obsahem přesně na jakémisi myšleném pomezí mezi filosofií a náboženstvím. Z něčeho takového by snad mohla vyrůst filosofie náboženství, spíše než ze zpětného popisu řeckého náboženství z pozic nějaké pozdější filosofické nauky, která je mu natolik cizí, že je vykládá redukcí na něco nenáboženského. Hlavním Hérakleitovým tématem na tomto pomezí náboženství a filosofie je Osud, který z určitých důvodů nazývá „řeč“, *logos* (viz A 8/3). Nezaměňuje Osud za determinismus, protože mu při výkladu nejde o žádnou logiku, ba ani ne o nějakou „dialektiku“. (Termín „dialektika“ navrhuji ponechat v jeho dobovém významu, jaký má v antice u Platóna a Aristotela nebo ve středověku u scholastiků, kdy je přesnou podmnožinou toho, čemu v nové době běžně říkáme „logika“. Hérakleitos s tím nemá nic společného a ani samotné toto slovo se v jeho spisu nevyskytuje.) Výsostným tématem je pro něho osudová provázanost všech dějů a jejich cyklů. Osud považuji za jedno z hlavních témat filosofie i náboženství. Je to téma mimořádně náročné, protože se týká času, vztahu proměn a trvání, příběhů a jejich smyslu, náhody a nutnosti; vztahů části a celku i statutu lidství a božství.

Hérakleitos je myslitel nečekaně realistický. Neodkazuje smysl života do pojmových konstrukcí a ke zbožnosti nepotřebuje žádné zázsvětí. A cílem života je podle něho prý zalíbení (A 21).

Pomluvy: Temný, vzteklý a plačtivý

Hérakleitos sice významně inspiroval řadu filosofů staré i nové doby, ale přesto mnozí před jeho způsobem myšlení varují. Zcela absurdní obvinění z pomatenosti nebo nepřátelství vůči lidstvu a společnosti necháváme na jindy; nicméně je třeba čtenáře tohoto výkladu a překladu včas varovat, že přistupují k čemusi podivnému, s čím by se vlastně mělo zacházet ještě opatrněji než s textem tajným. Otevřít může sice každý, ale riskuje, že bude buď znechucen nebo polapen - a že v obojím případě se může minout s poselstvím textu. Je taky dobré, když si předem uvědomí, že rozchod s veřejným míněním, slovnými autoritami i s naukami škol a jejich samotnými principy pak není vždy snadné ustát.

Zdrojem obtíží jsou taky Hérakleitovy urážlivé výroky na adresu ne jenom davu nebo politiků, ale i některých básníků a myslitelů. Jejich roli se zabýváme na patřičných místech, zde je však radno čtenáře varovat, že tyto atributy mohly ulpět i na následujícím výkladu, někdy možná v povrchnější podobě než ve spise obětovaném Artemidě v Efesu.

Konkrétní pomluvy Hérakleita a jejich možnou genezi probíráme při pokusu o Hérakleitův životopis (str. 10n.). Nicméně je nutné předeslat, že ač jde opravdu o pouhé pomluvy, mají reálný základ v nebezpečné cestě, která není schůdná pro nikoho, kdo hledá oporu v čemkoliv jednoznačném. Hérakleitův spis je sice vzrušující a tato cesta může člověka velice bavit, ale veselé to vždycky není. Je to podobně očištné zjevení krásy jako ranější klasická tragédie. Spolehlivá je pouze provázanost Osudu a jedinou životní jistotou pro všechno živé je smrt. V tomto rámci se však ukazují nečekaná bohatství významů.

K metodě tohoto výkladu

Výklad není veden žádnou jinou reflektovanou interpretační metodou než úvahami o žánru a výrazových prostředcích spisu a úvahami o „hnízdování“ klíčových výrazů ve zlomcích. V průběhu času jsem ovšem koketoval tu s naivním pochopením fenomenologie, tu s hermeneutikou (ve smyslu Paula Ricoeura), tu s Foucaultovým pojetím „epistémé“ jako vzájemného vztahu klíčových výrazů, skrze které se vyjadřuje vnitřní tenze určité kultury.

Z toho všeho přeci jenom něco zůstalo a některé hermeneutické a strukturalistické přístupy se ve výkladu asi projeví. Na podřízení výkladu Hérakleita kterékoliv etablované metodě jsem ale nedokázal přistoupit. Nechci Hérakleitův odkaz podřizovat nějakému výkladovému klišé, neboť z jeho odkazu chci naopak čerpat orientaci ve své zkušenosti světa.

Překlad vznikl postupně spolu s výkladem a obojí se vzájemně ovlivňovalo. Překlad vychází z řeckých předloh, které uvádím v přílohách. Snaží se obejít s minimem konjunktur, i když na řadu obecně přijímaných oprav textu jsem přistoupit musel. Zohledňuje četné verze a kontexty Hérakleitových výroků, jak je uchovávají různí antičtí a byzantští autoři. Upřednostňuje věrnost významu před elegancí jazyka a snaží se uchovat některé aspoň trochu převoditelné zvláštnosti Hérakleitovy mluvy. V přílohách jsou uvedeny překlady, které byly v jakémkoliv smyslu slova při práci užity, hlavně pokud jde o širší kontexty Hérakleita v celku antické filosofie i poezie. Zvláště se to týká českých překladů Díozena Laertia a Platóna.

Výklad není veden žádnou dosud podanou interpretací. V průběhu let se u mě sice vystřídala euforie z několika verzí Patočkova výkladu, pak z výkladu Heideggerova, pak pánů Bollacka a Wismanna a nakonec hlavně z výkladu Kahnova, leč našly se i další. Při této práci ovšem nešlo o hledání opor v novodobé sekundární literatuře. Z jejího obrovského kvanta jsem měl k dispozici jen neparný zlomek, neboť nemiluji ten způsob práce, který stojí na komentování komentářů, a ani nelituji, že ho nejsem schopný. Při interpretaci Hérakleita je tento problém umocněn ještě tím, že zlomky jsou zachovány v citacích pozdějších antických autorů, kteří sami je už nějak vykládají nebo aspoň charakteristicky parafrázuji ve svém pojmovém jazyce a v rámci svých obrazů. Právě tuto oblast textů považuji za adekvátní „sekundární literaturu“, zatímco novodobé interpretace jsou z tohoto hlediska až „terciární“ literaturou. Za důležitější než práci s novodobou literaturou proto považuji práci s takovými autory, jakými jsou Platón, Chrysippos, Plútarchos, Aetios, Kléméns Alexandrijský, Díozen Laertios nebo starší vrstva souboru hippokratovských spisů. Z novodobé literatury na mě zpětně viděno působí nejméně výklad Kahnův a ve své době převratné články Vlastosovy, zatímco výklad Bollacka a Wismanna považuji spíše za výrazně inspirativní.

Pro podobu výkladu se ukázaly jako stěžejní tyto dva problémy:

1. Vyvážení mezi věrností Hérakleitově pozici a nárokem nezaujaté interpretace.
2. Vyvážení mezi smyslem Hérakleitova spisu a formálními nároky akademické práce.

První jsem se rozhodl řešit tak, že povoluji svému tíhnutí k jakémusi nadřazení Hérakleita nad ostatní myslitele, neboť to snad umožňuje srozumitelnější výklad, byť se s ním každý nemusí ztotožňovat. Je totiž otázka, zda nezaujatost interpretace umožňuje vždy odkrýt intence těch textů, které jsou samy psány jako zaujaté.

Druhý problém je zcela zásadní. Totiž zda čtenář hledá porozumění tomu, co také sám zakouší - nebo zda se chce jenom dozvědět něco nového. Ten druhý může četbu zbytků Hérakleitova spisu i tohoto výkladu raději hned přerušit, protože by se dozvěděl jenom řadu dobových záležitostí archaické epochy a kvantum detailů o písmenkách různých textů. I ten, kdo by byl zvyklostem akademického provozu nakloněnější než já, si musí povšimnout, že Hérakleitos dělá všechno proto, aby jeho mnohovýznamové souvislosti nešly bez podstatné škody rozplést do přehledného textu. To je však zvláštní problém, kterému se věnujeme v kapitolách o Hérakleitově spisu a jeho výrazových prostředcích (str. 37 a 45). Obecnějším problémem je, nakolik má smysl pokoušet se o školně náležitou vnější formu takovéto práce. Řešením se zdá být jakýsi kompromis. Ten spočívá v co možná precizní práci s prameny, která by měla splňovat akademické zvyklosti, pokud jde o věrohodnost, spolehlivost a přesnost. Jakékoliv odchylky od této ambice jsou nezáměrné. Vykládat je možné jen takovou textovou předlohu, která je gramaticky a syntakticky možná. Tím se rozcházíme např. také s Heideggerovým výkladem, přestože tento autor je mimořádně filologicky erudován. Bohužel podoba edic textu, zvláště Dielsovy, klade našim ambicím mnohé záludné překážky.

Naopak si však následující výklad nárokuje možnost asociativních vsuvek a privátních dovětek, snad v intenci vykládaného tématu, neboť smyslem celé práce je přece to, že autora baví, a že by snad mohla bavit i některého čtenáře.

Návod k použití

Následujícími stránkami je možné volně listovat - a když člověka něco zaujme, tak začít opravdu číst. Buď to čtenáře po chvíli přestane bavit a může to zkusit třeba zase odjinud - nebo si obsah textu či nápad čtenáře řekne o nalistování nějaké odkazované souvislosti; ať už ve zlomcích Hérakleitova spisu, nebo v textu výkladu. Obojím je možné procházet v rozličných smyčkách a návrat na totéž místo z jiné souvislosti může být podobný tomu prožitku orientace v krajině, který zakoušíme, když na totéž místo přijdeme odjinud. Vhodným prostředím takového putování myslí je ovšem hypertextová struktura.

Akademicky vycištěnému čtenáři doporučuji zvláště studium kapitol o žánru, stylu a výrazových prostředcích Hérakleitova spisu (str. 37 a 45); dále konfrontaci překladu s příloženým originálem a aparátem textových verzí; konfrontaci podávaného výkladu s výklady, které uvádí příložená bibliografie; studium kontextů v odkazovaných antických spisech.

Pokud některého čtenáře zajímá také moje pochopení Hérakleita, pak udělá nejlépe, když začne tuto knihu číst souvisle od začátku a když se po nutných odskocích na jiná místa textu bude zase vracet do pořadí jejích stránek.

Práce se pokouší vystačit s minimem odkazů, které ruší souvislost myšlenky. Někdy je to ovšem nevyhnutelné a omlouvám se za to. Část odkazů stejně nemá cenu vydávat ve větším nákladu než desítek exemplářů, např. řecké texty sekundárních autorů (krom nejpodstatnějších výjimek) nebo podrobné řecké rejstříky a úplné statistiky výskytů zlomků i všech výrazů v nich. Řešením je snad webová dostupnost, která navíc umožňuje opravy chyb a další postupné rozšiřování, to vše na soukromém (leč nekomerčním) serveru, který zpřístupňuje i další filosofická a náboženská témata, včetně obrazové dokumentace starého náboženství.

Adresy stránek s dalšími přílohami a v budoucnu s opravami: <http://fysis.cz>
<http://www.herakleitos.cz>

E-mail autora: zde@fysis.cz